

บทที่ ๒

หลักพุทธธรรมเพื่อการเลี้ยงดูบุตรในพระพุทธศาสนา

การศึกษาเรื่อง หลักพุทธธรรมเพื่อการส่งเสริมพัฒนาการบุตรของหน่วยสาธิตการสร้างเสริมสุขภาพเด็กเล็ก คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ศึกษาหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตรในพระพุทธศาสนา เพื่อแนวคิดประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาวิจัยต่อไป โดยมีหัวข้อและรายละเอียดดังนี้

๒.๑ หลักพุทธธรรมเพื่อการส่งเสริมพัฒนาการของบุตร

๒.๒ บทบาทบิดามารดาในพระพุทธศาสนา

๒.๑ หลักพุทธธรรมเพื่อการส่งเสริมพัฒนาการของบุตร

การส่งเสริมพัฒนาการบุตรเป็นบทบาทของครอบครัวที่พึงกระทำเพราะเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดของสังคม แต่เป็นสถาบันที่มีความสำคัญในการส่งเสริมพัฒนาการบุตรเพราะอยู่ใกล้ชิดมากกว่าผู้อื่นจะเห็นการเปลี่ยนแปลงและได้เสริมสร้างให้บุตรมีพัฒนาการเป็นไปตามวิถีทางที่ถูกต้องเหมาะสมกับวัย การจะพัฒนาเด็กนั้นจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายๆ ฝ่ายในการเลี้ยงดูอบรม สั่งสอนบุตรให้เป็นเด็กดี มีคุณธรรมจริยธรรม มีพัฒนาการที่สมวัย ซึ่งในสังคมปัจจุบันการแสดงออกและพฤติกรรมต่างๆ ของเด็กน่าเป็นห่วงรวมทั้งพัฒนาการด้านต่างๆ ด้วย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประทานเป็นแบบให้แนวคิดวิเคราะห์ว่า สามเณรราหุลมีอายุเพียง ๗ พรรษา ก็สามารถเรียนรู้ตามหลักกรรมฐานจนเข้าใจแจ่มแจ้งในหลักธรรมขั้นสูงได้ ไม่แพ้พระอรหันต์ที่มีอายุและพรรษาที่มากได้อย่างน่าอัศจรรย์ ข้อความตอนนี้ได้แสดงให้เห็นถึงจินตภาพในการประทานหลักธรรมแก่เด็กจนเกิดพัฒนาการทางจิตวิญญาณของเด็ก พัฒนาการนี้นำไปสู่ความเข้าใจถึงการสืบทอดหลักธรรมเพื่อให้เป็นประโยชน์และความสุขแก่ชาวโลกอย่างแท้จริง การแสดงหลักธรรมต้องอยู่ในหลักแห่งสัมมาปฏิบัติ เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ที่ควรเห็น เป็นการชี้แนะให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาอันอ่อนน้อมนำเอาหลักธรรมนั้นไปปฏิบัติ และในขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องรู้ภูมิฐานะของผู้ฟังจนเกิดกระบวนขัดเกลาทางจิต ที่นำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ของการสอนได้ แม้เป็นเด็กก็ตาม

ดังพุทธดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ในศาสนาของเรา บุคคลแม้เป็นเด็ก ปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมได้สมบัติเห็นปานนี้เหมือนกัน"^๑

หลักการและกระบวนการทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนามนุษย์ที่วางไว้ชัดเจนจากพระไตรปิฎกพบว่า^๒ พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายถึงธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ไว้ ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิเป็นปฐมชีวิตจนเติบโตในครรภ์มารดา เมื่อคลอดแล้วจึงเป็นสภาวะรวมของขันธ์ ๕ คือ รูป (กาย) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิด) และวิญญาณ (ความรู้) สรุปเหลือเพียง รูป กับ นาม จะเห็นได้ว่าการพัฒนาของคนเราจึงต้องพัฒนาไปพร้อมๆ กัน โดยที่ร่างกาย พฤติกรรม และการทำงานของอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกาย ส่วนนาม คือ อารมณ์สุข ทุกข์ หรือวางเฉย

การพัฒนามนุษย์ตามหลักของพระพุทธศาสนา^๓ จึงมีลักษณะที่บูรณาการได้รับการหล่อเลี้ยง บำรุง และส่งเสริมไปพร้อมกัน กล่าวคือ ด้านร่างกายได้ยึดหลักของศีลในการควบคุมพฤติกรรม และการยึดหลักของความพอดีในการเลี้ยงดู เช่น การให้อาหาร การพักผ่อน การอยู่อาศัย การรักษาโรค ทางด้านจิตใจ ยึดหลักสมาธิ ศีล การบริหารจัดการให้ลดละอกุศล มีความบริสุทธิ์แจ่มใส ด้านปัญญา ยึดหลัก ของความรู้คิดมีเหตุผล และทางพระพุทธศาสนายังมีหลักการทางด้านสังคมให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยยึดหลักของเมตตาและกรุณา

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมพื้นฐานของคุณธรรมจริยธรรมที่ผู้ใหญ่ควรนำมาอบรมสั่งสอนและปลูกฝังแก่เด็ก ผู้วิจัยจึงได้ศึกษา จากพระไตรปิฎก วิทยานิพนธ์ หนังสือและเอกสารวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มากกล่าวไว้และมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑.๑ เบญจศีล เบญจธรรม

การอยู่ร่วมกันของมนุษย์ต้องมีกฎหมายเพื่อควบคุมพฤติกรรมของคนที่อยู่ร่วมกัน เพื่อความสงบเรียบร้อย แต่มนุษย์เรานั้นมีทั้งจิตและกาย ซึ่งสังคมโดยทั่วไปต้องใช้กฎหมายเพื่อเป็นการจัดระเบียบให้พฤติกรรมของมนุษย์ไม่ให้ไปละเมิดสิทธิของผู้อื่น แต่ในด้านสภาวะทางจิตใจต้องมีการจัดระเบียบเช่นเดียวกัน คือ ศีลธรรม เพื่อเป็นการควบคุมจิตใจ ไม่ให้คิดไปในทางเบียดเบียนผู้อื่น โดยพื้นฐานความเป็นมนุษย์นั้นตามหลักธรรม ในทางศาสนาโดยส่วนมากแล้วประชาชนไทยนับถือ คือ

^๑ ขุ.ขุ. (ไทย) ๑๒/๔/๒๕.

^๒ ปิ่น มุทุกันต์, ๒๕๑๔. ใน ทิศนา แคมมณี และคณะ, **หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘.

^๓ สุนน อมรวิวัฒน์, **การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์**, ปาฐกถาในการประชุมอาจารย์คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๙.

ศาสนาพุทธ และศีลธรรม ขั้นพื้นฐานที่พุทธศาสนิกชนต้องมีหรือต้องฝึกฝนอบรมให้มีในตน เพื่อเป็นเครื่องจัดระเบียบทางด้านจิตใจ

เบญจศีล หรือศีล ๕ เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้คนมีความแตกต่างจากสัตว์ดิรัจฉานและทำให้เป็นคนดีที่สังคมต้องการ ผู้ใหญ่จึงควรปฏิบัติเป็นตัวอย่างและนำมาอบรมสั่งสอนและปลูกฝังแก่เด็กให้ถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ความหมายของศีล

ปทานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต ให้ความหมายของศีล ว่า^๔ ศีล คือความประพฤติธรรมชาติ ธรรมชาติอันสัตบุรุษพึงทรงไว้ สภาวะความสำรวม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของศีลไว้ว่า^๕ ศีล คือข้อบัญญัติที่กำหนดการปฏิบัติทางกายและวาจา ทางพระพุทธศาสนา เช่น ศีล๕ ศีล๘

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของเบญจศีลไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ว่า เบญจศีล ศีล ๕ คือ เว้นฆ่าสัตว์ เว้นลักทรัพย์ เว้นประพฤติดินกาม เว้นพูดปด เว้นของเมา มีคำสมาทานว่า ๑) ปาณาติปาตา ๒) อทินนาทานา ๓) กาเมสุมิฉาจารา ๔) มุสาวาทา ๕) สุราเมรยมชฺชปมาทฏฐานา ต่อท้ายด้วย เวรมณีสิกขาปทํ สมาธิยามิ ทุกข้อ^๖ และได้อธิบายเรื่องศีลไว้ว่า ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ มักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า อธิศีลสิกขา^๗

ความหมายของศีล ในชุดทศนิกาย มหานิเทศ ให้ความหมายไว้ว่า “...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สำรวมด้วยความสังวรในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระ และโคจรอยู่ (มีมารยาททางการแสดงออก การเคลื่อนไหว ไปมา ล้วนมีความถูกต้องไม่ละเมิดศีล) เป็นผู้เห็นภัยในทางทั้งหลาย แม้มีประมาณเล็กน้อย สมาทานอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความระวัง ความไม่ก้าวล่วงในสิกขาทั้งหลายนั้น นี่เป็นศีล^๘

^๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๓), หน้า ๘๓๗.

^๕ **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระยุวรงค์, ๒๕๓๔), หน้า ๙๕๗.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๒.

^๘ ชุม. (ไทย) ๒๙/๑๗/๗๘.

การปฏิบัติตามหลักเบญจศีลนั้นเป็นเรื่องดำเนินชีวิตด้วยมีดังนี้ที่ควรกระทำเพราะเป็นศีล ที่เป็นพื้นฐานของบุคคลทั่วไป เพื่อจะทำให้มีชีวิตของมนุษย์และสัตว์อยู่ร่วมกันได้โดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน หรือแม้กระทั่งมนุษย์กับมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน อยู่ร่วมกันโดยปกติสุข และการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้นั้นจะต้องมีศีลเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ดังนั้นศีลที่ปรากฏในทิมมิกาย ปาฏิกวรรค อังคุตตรนิกาย ปัญจกวรรค สังยุตตนิกาย คหปติกวรรค และชาดก^๙ แห่งคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก นอกจากนั้นยังปรากฏในพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก^{๑๐} ซึ่งได้กล่าวถึง ศีล ๕ หรือเบญจศีล ข้อปฏิบัติสำหรับการรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ๕ ประการ คือ

๒.๑.๑.๑ ศีลข้อที่ ๑

ปาณาติปาตา เวรมณี หมายถึง เจตนาที่จะงดเว้นการทำร้ายผู้อื่นหรือสิ่งที่มีชีวิตอื่นให้ดับไป

ลักษณะของศีลข้อที่ ๑

๑. การฆ่าให้ตาย
๒. การทำร้ายร่างกาย
๓. การทรมานทรมาน

การฆ่าให้ตาย ในการฆ่าผู้อื่นจะด้วยเหตุผลอย่างไรก็ตามขึ้นชื่อว่าเจตนาที่จะฆ่าแล้วถือว่าผิดศีลข้อที่ ๑ นี้แล้ว เพราะตามธรรมชาติของสรรพสัตว์ทุกชนิดรวมทั้งมนุษย์ด้วยมีความรัก สุข เกลียด ทุกข์ เหมือนกันทุกคน ยิ่งความทุกข์เกี่ยวกับความตายแล้วยิ่งต้องหลีกเลี่ยงหนีไกล ซึ่งเราเรียกว่า มรณภัย หรือ มรณทุกข์นั่นเอง

การทำร้ายร่างกาย การทำร้ายร่างกายด้วยการมีเจตนาที่จะฆ่าให้ตายแต่มีเหตุบางประการที่จะทำให้การฆ่านั้นไม่สำเร็จ แต่ผลของการกระทำนั้นทำให้ผู้ที่ถูกทำร้ายนั้นต้องได้รับบาดเจ็บหรือพิการไปก็มี

การทรมานทรมาน หมายถึง การทรมานสัตว์ด้วยการใช้งานอย่างหนัก สารพัดทุกอย่างในขณะที่เดียวกันก็ไม่ให้กินน้ำ หลับ หรืออาหารโดยจำแนกแบบลักษณะของการทรมานไว้ ๕ ลักษณะด้วยกัน

- การทรมานด้วยการใช้งาน
- การทรมานด้วยการกักขัง
- การทรมานด้วยการขย่ำ
- การเล่นสนุก

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๔๖ , อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑-๒๒/๑๕.

^{๑๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๐๔/๔๔๗.

- การผจญสัตว์

๒.๑.๑.๒ ศิลข้อที่ ๒

อทินนาทานา เวรมณี หมายถึง เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ด้วย
อาการแห่งขโมย

ลักษณะของศิลปข้อที่ ๒

๑. ทำโจรกรรม

๒. เลี้ยงชีพอย่างโจรกรรม (นุโลมโจรกรรม)

๓. พฤติกรรมคล้าย ๆ โจรกรรม (ฉายาโจรกรรม)

ทำโจรกรรม ได้แก่ การลัก การขโมย ฉกชิงวิ่งราว หรือปล้นชิงทรัพย์ ได้มีการจำแนก
การโจรกรรมไว้หลายวิธี ซึ่งมีอาการต่าง ๆ ดังนี้ ลัก ลักซ่อน กรรโชก ปล้น ตู๋ ฉ้อ ฉ้อฉล ฉ้อ
ราษฎรบังหลวง ฉก ลวง หลอก ปลอม เบียดบัง สับเปลี่ยน ลักลอบ

เลี้ยงชีพนุโลมโจรกรรม คือการประกอบอาชีพอย่างหนึ่ง ที่ไม่ถึงทำโจรกรรมด้วย
ตัวเอง แต่เป็นการสนับสนุนให้ผู้อื่นทำโจรกรรมได้ หรือสนับสนุนให้ผู้อื่นทำโจรกรรมด้วย เราเรียกคน
ที่ประพฤติดังนี้ว่า เลี้ยงชีพเยี่ยงโจร หรืออนุโลมโจรกรรม ซึ่งจะแยกเป็นประเภทได้ ๓ ประเภท

- สมคบโจร (สมโจร) หรือสมรู้ร่วมคิดกับโจร มีพฤติกรรมเป็นไปใน การสนับสนุนให้ทำ
การโจรกรรมได้ง่ายขึ้น คล่องตัวขึ้น

- การปกปิดได้แก่ การเข้าไปทำที่ตีสินด้วยเมื่อเห็นว่าเขามีทรัพย์สินเงินทอง ก็ทำ
ทีให้เขาหลงเชื่อแล้วล่อลวงเอาทรัพย์เขาไป

- การรับสินบน คือ รับทรัพย์หรือสิ่งของที่เขาให้เพื่อเป็นการตอบแทนที่ตนได้ช่วยงาน
เขาให้สำเร็จตามความประสงค์ซึ่งตนยอมทำผิดต่อหน้าที่ เพราะเห็นแก่อำมีสินจ้างนั้น ๆ โดยได้ช่วย
เขาในทางที่ไม่ถูกต้อง

กิริยาเป็นฉายาโจรกรรม คือการกระทำที่เป็นเงาแห่งโจรกรรม คือมีพฤติกรรมในการ
กระทำที่ล่อแหลมต่อการเป็นโจรกรรมแต่จับได้ไม่ถนัดนักเป็นที่สงสัยน่ารังเกียจของผู้คน
การกระทำเช่นนั้นเราเรียกว่าฉายาโจรกรรมหรือพฤติกรรมที่น่าสงสัย จึงควรหลีกเลี่ยง ท่านแบ่ง
ออกเป็น ๒ ลักษณะคือ

- ผลาญทรัพย์ คือการทำลายทรัพย์สินของผู้อื่นให้เสียไป ฉิบหายไป เช่นต้องการ
ทำร้ายเขา แต่ไม่สามารถทำได้จึงลักลอบไปทำลายของๆเขาแทน

- หยิบฉวย คือการถือเอาสิ่งของๆเขาไปโดยไม่คิดที่จะขโมยเป็นการถือเอาวิสาสะ
หรือมั่งง่าย คิดว่าไม่เป็นไรหรอก

๒.๑.๑.๓ ศีลข้อที่ ๓

กาเมสุมิจฉาจารา เวมณิ หมายถึง เจตนางดเว้นจากการประพฤตินอกกามทั้งหลาย

หญิงที่ห้ามล่วงละเมิด ๓

- ภรรยาของผู้อื่น
- หญิงที่มีผู้อารักขาดูแล
- หญิงที่มีจารีตหรือกฎหมายคุ้มครอง

ชายที่ห้ามล่วงละเมิด ๒

- ชายอื่นนอกจากสามีตน
- ชายที่จารีตห้าม

หญิงที่ชายไม่ผิด ๔

- หญิงที่ไม่มีสามี
- หญิงที่ไม่อยู่ในอารักขาของใคร
- หญิงที่ไม่มีจารีตห้าม
- หญิงที่เป็นภรรยาของตน

ชายที่หญิงไม่ผิด ๔

- ชายที่ไม่มีภรรยา
- ชายที่ไม่มีจารีตห้าม
- ชายที่เป็นสามีของตน
- ชายที่ทำการขึ้นใจ (ตัวเองไม่ยินดี)

๒.๑.๑.๔ ศีลข้อที่ ๔

มุสาวาทา เวมณิ หมายถึง เจตนางดเว้นจากการกล่าวเท็จ ลักษณะของศีลข้อ ๔

๑. มุสา

๒. อนุโลมมุสา

๓. ปฏิสวะ

มุสาวาทาการกล่าวเท็จที่มีเจตนาที่จะปกปิดความจริงอะไรบางอย่างไว้ จึงพูดปกปิดไว้ทั้ง ๆ ที่ตนเองก็รู้ว่าที่พูดออกไปนั้นไม่จริงตรงตามกับที่พูด

มุสาวาท การพูดเท็จ พูดปด พูดโกหก หรือพูดไม่ตรงกับความเป็นจริง เพื่อผู้ฟังหลงผิดไปจากความเป็นจริงตามคำพูดนั้น การพูดมุสา มี ๗ ลักษณะ

๑) พูดปด พูดโกหก จงใจกล่าวคำที่ไม่จริง

๒) ทนسابาน ทำให้คำปณิญา หรือทนسابานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าคำที่ตนพูดนั้นเป็น

ความจริง

- ๓) ทำเล่ห์กระเท่ห์ ทำกลอุบายหรือทำกลอุบายล่อลวง
- ๔) มารยา ทำการล่วงหรือแสวงหา หรือเล่ห์กล
- ๕) ทำเลศศ การแสดงอาการเป็นชั้นเชิงให้รู้ในที่ หรือทำเลศนัย
- ๖) เสริมความ พุดเพิ่มเติมจนเกินเลยความจริง
- ๗) อำความ พุดปิดบังความจริงบางส่วนไว้

อนุโลมสวะ คือ คำพุดที่อาจเทียบได้กับมุสา หรือคำคล้ายตามมุสา ได้แบ่งอนุโลมมุสาไว้

๒ ลักษณะ

๑) พุดเสียดแทง คือคำพุดที่ผู้ฟัง ๆ แล้ว ทำให้รู้สึกเจ็บใจ หรือคำพุดที่เหน็บแนม ให้เจ็บใจ หรือคำพุดแบบเยาะเย้ยประชดประชัน

๒) พุดสลับปลับ การพุดที่เชื่อถือไม่ได้ พุดกลับกลอกไปมาไม่อยู่กับร่องกับรอย เอาแนด้วยไม่ได้ เวลานี้พุดอย่างหนึ่ง พอพุดอีกครั้งกลับพุดไปอีกอย่างหนึ่ง เชื่อถือไม่ได้ก็ควรเว้น

ปฎิสวะ รับคำแล้วไม่ทำตามที่รับปากไว้ คือการฝักคำตอบรับหรือตกลงกันไว้แล้วหรือผิดคำพุดโดยที่เจตนาเดิมไม่คิดมุสา แบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ

๑) ผิดสัญญา คือ การที่คนสองคนตกลงกันไว้อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วต่อมาอีกฝ่ายหนึ่งกลับไปรับทำตามสัญญาที่ได้ตกลงกันไว้กับอีกฝ่ายหนึ่ง

๒) เสียสัตย์ เสียความสัตย์ตรง เสียคุณลักษณะแห่งความเป็นจริงของตน ทำให้ผู้อื่นไม่เชื่อถือในตัวของเขา ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่ผู้นั้นไม่ทำตามที่ได้รับคำไว้หรือไม่ทำตามสัญญาที่ให้ไว้ต่อบุคคลหนึ่ง

๓) คินคำ คือ การรับคำเขามาแล้วว่าจะทำตามนั้น ๆ แต่ภายหลังกลับไปเลิกคำนั้นเสีย ไม่ทำตามที่ได้ตกลงกันไว้

คำที่ไม่จัดเป็นมุสา

ยถาสัญญา คือ การพุดไปตามความเข้าใจของคนพุด การพุดประมาณนี้ไม่เป็นข้อห้าม ยถาสัญญาจำแนกออกเป็น ๔ อย่าง

๑) โวหาร การพุดไปตามความจริง นิยมของตน ตามธรรมเนียมที่จะต้องพุดหรือให้แสดงออกเช่นนั้น

๒) นิยามอุปมา พุดเชิงเปรียบเทียบ เรื่องที่พุดนั้นไม่ใช่เรื่องจริง และผู้พุด ๆ ให้เห็นภาพพจน์ เป็นการเปรียบเทียบ ไม่คิดจะพุดเท็จ

๓) สำคัญผิด คือ พุดผิดไปตามความสำคัญที่ตนเข้าใจ คือเรื่องที่พุดนั้นไม่ผิด แต่คนพุดเข้าใจว่าผิด จึงพุดว่าจริง การพุดเช่นนั้นไม่ใช่พุดเท็จ

๔) พลัง หรือ พลังพลาด คือตั้งใจจะพูดอย่างหนึ่ง แต่เวลาพูดออกไปกับพลังปากไปพูดอย่างอื่น คือ เจตนาจะพูดอย่างหนึ่งแต่ปากพูดไปอีกอย่าง เรียกว่า พลังปากไปเองทั้งหมดนี้ไม่จัดเป็นการพูดมุสา

๒.๑.๑.๕ ศิลข้อที่ ๕

สุราเมรัยมัชฌิมาทฎฐานา เวรมณี หมายถึง เจตนางดเว้นการดื่ม เครื่องดองของเมาทุกอย่าง รวมถึงเสพยาสิ่งเสพติดอื่น ๆ อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีดังนี้

๑. สุรา
๒. เมรัย
๓. มัชชะ
๔. สิ่งเสพติดอื่น ๆ

สุรา หมายถึง เหล้า หรือ น้ำเมาที่กลั่นแล้ว ในปัจจุบันคือเหล้ายี่ห้อต่าง ๆ ที่มีจำหน่ายในร้าน ตลาดมากมาย มีดังนี้

- ๑) สุราที่หมักด้วยแป้ง
- ๒) สุราที่หมักด้วยขนม
- ๓) สุราที่หมักด้วยข้าวสุก
- ๔) สุราที่ใช้เชื้อทำ
- ๕) สุราที่ใช้เครื่องปรุงต่าง ๆ ทำ

เมรัย คือน้ำเมาที่เกิดจากการหมัก หรือดอง หรือแช่ หรือน้ำเมาที่ยังไม่ได้กลั่นให้เป็นสุรานั้นก็เรียกว่า เมรัยเหมือนกัน ในน้ำเมาประเภทนี้จำแนกวัตถุที่ทำไว้ ๕ ชนิด

- ๑) เมรัยที่หมักด้วยดอกไม้
- ๒) เมรัยที่หมักด้วยผลไม้ เช่น เหล้าองุ่น
- ๓) เมรัยที่หมักด้วยน้ำผึ้ง
- ๔) เมรัยที่หมักด้วยน้ำอ้อย
- ๕) เมรัยที่ใส่เครื่องปรุงต่าง ๆ

มัชชะ หมายถึง น้ำที่ทำให้ผู้ดื่มเมา รวมความก็คือ สุราและเมรัยนั่นเอง แต่ศัพท์ว่า มัชชะนี้ รวมเอาของมีนเมาอย่างอื่นเข้าไว้ด้วย เช่น ฝิ่น ฝิ่น ฝิ่น ฝิ่น ฝิ่น ยาบ้า ยาไอ้ ฯลฯ อีกเป็นต้น

สิ่งเสพติดอื่น ๆ อันเป็นวัตถุล่อลอมประสาทให้มึนงง ไร้สติสัมปชัญญะ ผู้เสพ ๆ เข้าไป แล้วไม่สามารถบังคับตัวเองได้ ซึ่งก็ได้แก่ ยาบ้า เฮโรอีน ผีน กัญชา กาว ทินเนอร์ และยาเสพติดอื่น ๆ ในชื่ออื่นๆ อีกมากมาย^{๑๑}

ธีรชนผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดีในศีล ย่อมได้รับการสรรเสริญ ในเวลาที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ครั้นตายไปแล้วก็ได้รับความสุขโสมนัสในสวรรค์ ย่อมรื่นเริงใจในที่ทุกสถานในโลกนี้ ความชนะในมนุษยโลก และเทวโลกย่อมมีได้เพราะศีล และปัญญา”^{๑๒}

ศีล จึงเป็นเรื่องของการฝึกพฤติกรรม สิ่งที่จะใช้ในการฝึกศีล คือวินัย เด็กควรได้รับการปลูกฝังตั้งแต่เล็กๆ ให้อยู่ในหลักของศีล ๕ เน้นการไม่เบียดเบียนกันโดยมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ต่อกัน ไม่ทำร้ายร่างกายและชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่น ไม่ลักขโมย แย่งของรักของหวงของผู้ใด ไม่ใช่ภาษาวาจาที่ไม่เหมาะสมและเป็นภัยต่อบุคคลอื่นหรือเพื่อประทุษร้าย และการเห็นโทษของการดื่มสุรา ยาเสพติดและของมีเมา เป็นที่นำมาของการขาดสติสัมปชัญญะ นอกจากการปลูกฝังการไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันรวมไปถึงทางสังคมแล้ว การที่จะปลูกฝังให้เด็กได้มีการพัฒนาเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้เป็นสังคมที่มีลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์ และส่งเสริมความสงบสุขมีสันติให้เกิดขึ้น ศีล จึงเป็นหัวใจหลักประการแรกของพระพุทธศาสนา ดังมีคำอธิบายในพระไตรปิฎก

เบญจธรรม

เบญจธรรม ถือว่าเป็นคุณธรรมที่มากับเบญจศีล ซึ่งไม่ใช่ข้อบังคับห้ามไม่ให้กระทำ แต่เป็นข้อที่ควรปฏิบัติหรือมีไว้ในจิตใจของคน เพื่อให้เกิดความน่าอยู่ ความสงบสุขของสังคมโดยรวม จึงต้องควรนำมาปลูกฝังให้แก่เด็ก

ความหมายเบญจธรรม

บุญมี แท่นแก้ว ได้กล่าวถึงความเป็นมาและความหมายของ เบญจธรรม ว่า^{๑๓} ปราชญ์ได้นำเอาธรรมบางข้อที่เข้ากันกับสิกขาบท หรือศีล ๕ มาจัดวางเป็นหมวดขึ้น เพื่อให้คฤหัสถ์ปฏิบัติคู่กับเบญจศีล เรียกว่า เบญจกัลยาณธรรม เดินตามแนวของหลักที่เรียกว่า กุศลกรรมบถ การนำมาจัดเรียงกันก็มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง โดยเฉพาะในแง่ของข้อธรรมที่มีความหมายกว้างแคบกว่ากัน เรียงตาม

^{๑๑} จรูญ วรรณกลีณานนท์, **เบญจศีล เบญจธรรมและอุโบสถศีล**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พุทธลีลา , ๒๕๔๔), หน้า ๕-๕๒.

^{๑๒} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๕๗/๓๕๘.

^{๑๓} บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓๓.

คู่ลำดับศีล๕ คือ ๑.เมตตากรุณา , ๒.สัมมาอาชีวะ ๓.กามสังวร คือความรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์หรือเรื่องรักใคร่ไม่ผิดศีลธรรม ๔. สัจจะ ๕. สติสัมปชัญญะ

พระธรรมปิฎก ได้กล่าวถึง เบญจธรรม ไว้ว่า^{๑๔} เป็นธรรม ๕ ประการ ความดี ๕ อย่างที่ควรประพฤติคู่กันไปกับการรักษาเบญจศีลตามลำดับข้อดังนี้ ๑.เมตตากรุณา , ๒.สัมมาอาชีวะ ๓.กามสังวร(สำรวมในกาม) ๔. สัจจะ ๕. สติสัมปชัญญะ บางตำราว่าแปลกไปบางข้อ คือ ๒.ทาน ๓.สทธานโดษ= พอใจเฉพาะภรรยาของตน ๕.อัปมาทะ= ไม่ประมาท เบญจกัลยาณธรรมก็เรียก เป็นธรรมที่เกื้อแก่การรักษาเบญจศีลพร้อมอธิบายเพิ่มเติม คือ

๑. เมตตากรุณา ความรักใคร่ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข ความเจริญ ความสงสาร คิดช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ คู่กับศีลข้อที่ ๑ เป็นธรรมที่ให้กัลยาณธรรมมีจิตใจที่ดีงามเมื่อเห็นผู้อื่นทุกข์ก็คิดหาทางช่วยเหลือ

๒. สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีลข้อ ๒ ถ้ามีสัมมาอาชีวะจะไม่ยากจน จะไม่เป็นขโมย พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ เพื่อให้ได้ทรัพย์มาในทางที่ชอบให้พอเพียง เมื่อหาเลี้ยงชีพเองไม่ได้ เช่น บุตรที่ยังเล็กจึงต้องอาศัยบิดามารดาในการเลี้ยงดู

๓. กามสังวร ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงใน รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส คู่กับศีลข้อที่ ๓ ความสำรวมในกาม ระวังและควบคุมตนเองไม่ให้ประพฤติด

๔. สัจจะ ความสัตย์หรือความซื่อตรง คู่กับศีลข้อที่ ๔ มีความจริงใจความตรง คนที่มีความจริงจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ ย่อมเป็นคนที่ซื่อตรงต่อมิตรสหาย ต่อเจ้านาย มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ เป็นคนที่มิว่าจาสัตย์ พูดเป็นที่เชื่อถือ

๕. สติสัมปชัญญะ ความระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกฝนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด รู้สึกตัวอยู่เสมอว่า สิ่งใดควรทำไม่ควรทำ ระวังไม่ให้ประมาท คู่กับศีลข้อที่ ๕ มีความคิดมีสติรอบครอบ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต้องทำต้องพูดอยู่ทุกวัน ถ้ามีสติจะพูดจะทำอะไร ก็จะระลึกได้ว่าพูดหรือทำอะไร ผิดหรือถูก เรียกร้อยหรือไม่ว่าง^{๑๕}

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรม พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

^{๑๕} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), หลักพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๙๓-๑๙๔.

๒.๑.๒ ไตรสิกขา ๓

เป็นหลักธรรมที่มีกระบวนการที่ครอบคลุมและเกิดการฝึกฝนพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตที่ดั่งงามสมบูรณ์ซึ่งเป็นลักษณะพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้บรรลุเป้าหมาย มุ่งเน้นให้เด็กเติบโตขึ้น เป็นบุตรที่ดี เป็นศิษย์ที่ดี เป็นเพื่อนที่ดี เป็นพลเมืองที่ดี เป็นสาวกที่ดี และเป็นมนุษย์ที่เต็ม^{๑๖} ได้แก่ **ศีล** หมายถึง ความประพฤติอันดีงามและการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต ความมีระเบียบวินัย และความมีกิริยามารยาทงดงาม เฉพาะอย่างยิ่งเน้นศีลในระดับการไม่เบียดเบียนหรือการอยู่ร่วมกันด้วยดี โดยสงบสุขในสังคม คือ การไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกายการไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของกันและกัน การไม่ละเมิดต่อของรัก ของหวง ไม่ทำร้ายจิตใจของผู้อื่น การใช้ถ้อยคำวาจาที่สุภาพ และการไม่เสพของมีนเมา ซึ่งทำให้เสียสติสัมปชัญญะ ที่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งป้องกันจากความผิดพลาด เสียหาย และคุ้มครองตัวไว้ในคุณความดี^{๑๗} เป็นการประพฤติ ปฏิบัติตน ให้เป็นปกติ ทั้งกาย วาจา และจิตใจ จนส่งผลให้สังคมส่วนรวมเกิดความสงบเพราะทุกคนได้มีความประพฤติที่ถูกต้องดีงามแล้ว จึงไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน^{๑๘} **สมาธิ** หลักของพระพุทธศาสนา การบำเพ็ญสมาธิ ศีลเป็นตัวการสำคัญ โดยเฉพาะศีล ๕ ซึ่งเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐาน จัดให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เมื่อมนุษย์มีความบริสุทธิ์ในทางความประพฤติ การฝึกอบรมให้มีความคิดแน่วแน่ตั้งใจจริง จิตไม่ฟุ้งซ่าน สงบ มีความมุ่งมั่นที่จะทำสิ่งต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ **ปัญญา** จะเจริญงอกงามขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดกระบวนการฝึกอบรม ความรู้ ความเข้าใจจะค่อย ๆ เพิ่มขึ้นด้วยอาศัยการรู้จักคิด การไตร่ตรอง พิจารณา การรู้เห็นประจักษ์ผล การปฏิบัติที่มีระบบ จนในที่สุดปัญญาก็จะเจริญถึงขั้นรู้เข้าใจ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง คือความรู้ ความเข้าใจ หรือความเชื่อตามเหตุผล กลายมาเป็นการรู้ การเห็น ด้วยปัญญาของตนจริง ๆ โดยสมบูรณ์เป็นการฝึก ศึกษา ให้รู้และเข้าใจ มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างความเป็นจริงให้เกิดการรู้แจ้ง รู้จริง สามารถคิดแก้ปัญหา ตัดสินใจอย่างถูกต้องบนพื้นฐานของปัญญา

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงคำว่าไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓ คำว่า สิกขา คือ การศึกษา การสำเหนียก การฝึก ฝึกอบรม ได้แก่ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรมเพื่อให้มีความเจริญงอกงาม มีพฤติกรรมที่ดีทั้งกาย วาจา จิตใจ และสติปัญญา^{๑๙}

^{๑๖} พระเทพวิสุทธิเมธี, ใน ทิศนา แชนมณี และคณะ, **หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๓๓.

^{๑๗} พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม สมาธิและแนวปฏิบัติ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖

^{๑๘} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร ธรรมสภา, มปป), หน้า ๗๑.

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๐๓.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ให้ความหมายว่า ไตรสิกขา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ แต่พูดในฐานะที่เป็นระบบฝึกฝนอบรม เมื่อจัดเป็นระบบฝึกฝนอบรมก็จะฝึกฝนสามมิติ เท่านั้นคือ ทางด้านปัญญา ทางด้านศีล ทางด้านจิตทางด้านปัญญา เป็นเรื่องทางความรู้ ความเข้าใจแนวคิด ค่านิยมที่ถูกต้อง ทางด้านศีล การควบคุมพฤติกรรม ทางกาย ทางวาจาให้อยู่ในกรอบ สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจ ทางด้านจิต เป็นการพัฒนาจิตให้มีสมาธิ พัฒนาจิตให้มีความเพียร พัฒนาจิตให้มีสติ ดังนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา ๓ องค์ประกอบนี้เป็น ๓ มิติ ต้องทำไปด้วยกัน เรื่องเดียวกันทำไปด้วยกัน เพื่อจุดประสงค์เดียวกัน จึงตรัสรวมกัน ไม่ได้หมายความว่าต้องทำศีลก่อนให้สมบูรณ์ แล้วต้องมาทำสมาธิ ทำสมาธิสมบูรณ์แล้วมาทำปัญญา^{๒๐}

ไตรสิกขา จึงเป็นหลักธรรมสำคัญที่ให้เห็นเป็นลำดับในกระบวนการปฏิบัติและเป็นสังคมแห่งการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต ไตรสิกขา แปลว่า ข้อที่ต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้อย่างขึ้นไป โดยในการส่งเสริมพัฒนาการทางสังคม เน้นไปที่ อธิศีลสิกขาไตรสิกขาขั้นตอนนี้ เป็นขั้นตอนของกระบวนการการพัฒนาชีวิตอย่างมีบูรณาการ และเกิดดุลยภาพใน ๓ ด้าน โดยมีหลัก “ไตรสิกขา” หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเครื่องมือในการพัฒนากล่าวคือ ศีล เป็นเรื่องของการฝึกนิสัย ให้อยู่ในระเบียบวินัย เอื้อต่อการพัฒนาความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม สมาธิ เป็นเรื่องของการฝึกด้านจิตเพื่อให้มีคุณภาพสมรรถภาพ และสุขภาพที่ดี ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึกในด้านการแสวงหาความรู้ความจริง เพื่อให้รู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต การที่เราจะส่งเสริมให้เด็กได้พัฒนาโดยใช้หลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เด็กเติบโตเป็นบุคคลที่มีคุณภาพเป็นกำลังสำคัญที่จะทำให้ชาติบ้านเมืองมีการพัฒนาไปในทางที่ดี และมีความหมายตามพระไตรปิฎกดังนี้

๑) อธิศีลสิกขา

คือ ศีลอันยิ่ง การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริต ทางกายวาจาและอาชีวะ ศีลสิกขา เป็นไปเพื่อให้จิตอยู่ในสภาพเป็นปกติ ไม่ถูกกิเลสครอบงำ พร้อมทั้งจะทำให้จิตมีสมาธิ เพื่อให้กายวาจาสงบเรียบร้อย เป็นพื้นฐานให้จิตเกิดการเรียนรู้และจดจำสิ่งต่างๆ ได้ดี^{๒๑} ศีล จึงเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนา ดังที่ได้อธิบายในคุหุฎฐกสูตรตนิเทศ คัมภีร์มหานิทเทสว่า อธิศีลสิกขาเป็นอย่างไร คือ ฝึกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยความสังวรในพระปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบท

^{๒๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, “มัชฌิมาปฎิปปทา : สายกลางสองมิติ” ในคอลัมน์ ธรรมะใต้ธรรมาสน์, (หนังสือพิมพ์ข่าวสด ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๙) : ๒๙.

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก.๒๕๓๙), หน้า ๒๗.

ทั้งหลายอยู่ เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศลนี้ชื่อว่า อธิศีลสิกขา^{๒๒} การฝึกอบรมศีลนั้น มุ่งเน้นที่การสำรวจเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ในการกระทำ เป็นเกราะกั้นกิเลสทั้งหลาย ที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อน และการเบียดเบียน ดังที่แสดงในมาติกาถา คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “เนกขัมมะ ชื่อว่า สีลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นกามฉันทะ ความสำรวม ชื่อว่า อธิศีลสิกขา อพยابาท ชื่อว่า สีลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นพยาบาท อรหัตตมรรค ชื่อว่า สีลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นกิเลสทั้งปวง”^{๒๓} สาระของอธิศีลสิกขา คือ การมีเจตนาไม่คิดล่วงละเมิดเป็นการดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูลทั้งต่อเพื่อนมนุษย์ สรรพสัตว์ และสิ่งแวดล้อม โดยนัยนี้ ศีล มีค่าที่เป็นไฉนกันคือ วินัย จริยา จรรยา จริยธรรม และสันติ ซึ่งศีลแปลว่า ความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย วาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายเรื่องศีล สรุปความได้ว่า ศีล ตามพยัญชนะ แปลว่า ปกติ ความปกติ หรือปกติภาวะตามธรรมดา แต่โดยอรรถถึงข้อปฏิบัติที่กระทำแล้วทำให้เกิดความปกติ ซึ่งโดยความหมาย คำว่า ศีล หมายถึง ระเบียบที่ได้บัญญัติขึ้นสำหรับประพฤติดีปฏิบัติเพื่อให้เกิดภาวะปกติขึ้นที่กาย วาจา ...หรือกล่าวให้กระชับว่า ศีลเป็นกฎของธรรมชาติ เกี่ยวกับความปกติสุขทางวัตถุหรือทางกายของบุคคลและสังคม^{๒๔}

สาระของอธิศีล เป็นการดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูล ท่ามกลางสภาพแวดล้อม ที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรครักษาให้อื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานในการที่จะมีการพัฒนาคุณภาพของจิตและมีการเจริญปัญญา ศีลจึงรวมไปถึงการจัดสภาพแวดล้อมทั้งทางวัตถุ และทางสังคมเพื่อให้ปิดกั้นการทำความชั่ว และให้มีโอกาสในการทำความดี จึงต้องมี กฎกติกา ข้อบังคับ ในการควบคุมความประพฤติของคนไม่ให้ทำความชั่ว ส่งเสริมให้มีโอกาสในการทำความดี^{๒๕}

การที่จะส่งเสริมให้เด็กได้มีพัฒนาการในระดับอธิศีลสิกขา เพื่อควบคุมความประพฤติทั้งทางกาย วาจา และใจ ให้เป็นปกติมีพฤติกรรมที่ดีในแบบที่สังคมต้องการ จึงจะต้องตั้งเป้าหมายและจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการทำความดี ปิดกั้นไม่ให้มีโอกาสดำเนินการทำความชั่วหรือพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม เพื่อที่จะสร้างพฤติกรรมความเคยชินที่ดีงามให้สะสมขึ้นในตัวของเด็ก เมื่อมีพฤติกรรมที่ดีจนเกิดความเคยชินเป็นนิสัย ก็จะส่งผลถึงจิตใจที่ดีงาม มีความเบิกบาน ทำให้เกิดพฤติกรรมในการปฏิบัติที่มีเจตนาที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและต่อสังคม ทำให้เกิดความสงบสุขของสังคมส่วนรวม

^{๒๒} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๒๓} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖.

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ), **หลักปฏิบัติเกี่ยวกับทาน ศีล สมาธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๒๑๑-๒๑๕.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๖๐๔.

๒) อธิจิตตสิกขา

คือจิตอันยิ่ง หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เสริมสร้างคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนการสมาธิ^{๒๖} มีคำอธิบายใน คุหฺฏฐกสูตรตนิเทศ คัมภีร์ มหานิทเทศ ว่า อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ฝึกในธรรมวินัยนี้ สัจจจากามและอกุศลทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากความวิเวกอยู่ เพราะวิตก วิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริบูรณ์ เพราะอุเบกขาอยู่นี้ชื่อว่า อธิจิตตสิกขา^{๒๗} โดยการฝึกอบรมจิตนั้น มุ่งเน้นที่ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำให้สงบแน่วแน่ เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นกลาง ปราศจากอคติ ดังที่แสดงในมาติกาภา คัมภีร์ ปฏิสัมภทามรรคว่า “ชื่อว่าจิตวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ฟุ้งซ่าน ความไม่ฟุ้งซ่านชื่อว่า อธิจิตตสิกขา”^{๒๘}

อธิจิตตสิกขา คือ การพัฒนาคุณภาพของจิต ปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูง เพื่อเอื้อแก่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีงาม การพัฒนาเด็กโดยใช้หลักของสมาธิเป็นไปในเรื่องของการพัฒนาคุณลักษณะต่างๆ ทางจิตให้สมบูรณ์ด้วย การพัฒนาจิตนั้น จะต้องพัฒนาให้มีคุณลักษณะ ๓ ด้าน คือ

๑. คุณภาพจิต คือ ประกอบไปด้วยคุณธรรม เป็นความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเคารพนบนอบความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ความมีน้ำใจ ความกตัญญูทักท้วงต่อผู้มีพระคุณ

๒. สมรรถภาพของจิต คือ การมีจิตใจ เข้มแข็ง มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน ไม่ย่อท้อ มีความรับผิดชอบ มีความแน่วแน่มั่นคง มีนิสัยใฝ่รู้ใฝ่เรียน มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น

๓. สุขภาพจิต คือ การมีจิตใจที่ร่าเริง เบิกบาน มีความสดชื่นผ่องใส มีความพอใจ อิ่มเอมใจ เป็นต้น^{๒๙}

การพัฒนาเด็กโดยใช้หลักของอธิจิตตสิกขา ก็คือเป็นการฝึกให้เด็กมีสติเท่าทันอารมณ์ และความคิด อันเป็นคุณลักษณะของความฉลาดทางอารมณ์ (EQ) เป็นคำย่อของ Emotional Quotient ในทางจิตวิทยานั่นเอง ดังที่พระธรรมปิฎกให้ทัศนะเกี่ยวกับเรื่อง อธิจิตตสิกขากับความ

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๐๔.

^{๒๗} ชุ.ม (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๒๘} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖-๖๐๗.

^{๒๙} เพ็ญรุ่ง ปานใหม่, “ไตรสิกขารากแก้วแห่งคุณค่าในยุคปฏิรูปการศึกษา”, สัมภาษณ์, ๒๕๔๔ (พฤศจิกายน-มีนาคม) : หน้า ๒๗.

ฉลาดทางอารมณ์ ไว้ว่า ปัจจุบันคนไทยกำลังตื่นตัวไปด้วยกับเรื่องอีคิว ซึ่งก็คือว่าตามอย่างชาวตะวันตกที่พาคนทั่วโลกติดอยู่กับไอคิว มาหลายทศวรรษมองลึกลงไปก็คือ ความก้าวหน้าของความคิดแบบแยกส่วน เพราะในอดีตคนทางตะวันตกอยู่กับ Moral หรือ Ethic ของศาสนา ต่อมาวิทยาศาสตร์เจริญ ศาสนาเสื่อมอิทธิพล คนก็หันมาเน้นเรื่องปัญญาในด้านความคิดทางเหตุผล จึงชื่นชมกับ Intelligence ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญในการสร้างความก้าวหน้าและความสำเร็จของยุคสมัยนั้น แต่เวลานี้คนซึกจะผิดหวังหรือซึกจะเบื่อหรือล้ากับการหาความสำเร็จในการทำงานหนัก เปลี่ยนมาเน้นเรื่องความสุขและความสำเร็จเชิงสังคมและธุรกิจ ก็ก้าวมาเห็นความสำคัญของสภาพจิต หรืออารมณ์^{๓๐}

๓) อธิปัญญาศึกษา

เป็นการฝึกอบรมทางปัญญาทำให้เกิดการรู้แจ้งในการชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ คือ การมองดูรู้จักและเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง หรือ รู้จักกว้างขวางเท่าที่และปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม^{๓๑}

นอกจากนี้ ในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้น หลักพระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงปัญญาที่เกิดขึ้นจากการศึกษา การเรียนรู้ และฝึกหัดอบรม ได้แก่ ปัญญา ๓ ประเภท คือ

๑. จินตามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผล^{๓๒} ปัญญาที่บุคคลได้มาโดยไม่ต้องเรียนรู้จากผู้อื่นโดยตรง เป็นปัญญาที่เกิดจากกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดของแต่ละบุคคลคือ การคิด หรือปัญญาที่ตรงกับความเป็นจริง เป็นความรู้หรือปัญญาที่เกี่ยวกับหน้าที่การงานหรือเกี่ยวกับศาสตร์ต่างๆ ในทางโลก

๒. สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟังหรือเล่าเรียน หรือศึกษาจากบุคคลที่น่าเชื่อถือได้ ตลอดจนการศึกษาเล่าเรียนจากโรงเรียนหรือสถาบันต่างๆ

๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฝึกหัดอบรม และลงมือปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ หรือฝึกฝนอบรมโดยตรง โดยอาศัยครูอาจารย์ที่ทรงคุณวุฒิ มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาการนั้นๆ โดยตรง

จะเห็นได้ว่าหลักพุทธธรรม ดังกล่าวสามารถนำมาใช้ในการส่งเสริมให้เด็กมีพัฒนาการในด้านปัญญาอย่างแท้จริงและถูกต้องได้ ฝึกหรือพัฒนาให้เด็กด้านการรู้ความจริง คือ เด็กควรได้รับการส่งเสริมอบรมสั่งสอนไปในทางที่ถูกที่ควร ในเรื่องของความเชื่อ ความรู้ ความเข้าใจ การรู้จักคิด รู้จักไตร่ตรองพิจารณา รู้จักแก้ปัญหา อย่างมีเหตุผล รู้จักคิดการต่างๆ อย่างสร้างสรรค์ และ

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาแบบองค์รวมของเด็กไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๐๔.

ที่สำคัญให้เน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ คือ รู้เท่าทันธรรมดา ธรรมชาติของโลกและของชีวิต การส่งเสริมพัฒนาการเด็กตามหลักไตรสิกขานี้ สามารถฝึกฝนได้ทุกการกระทำของเด็ก ในการอบรมสั่งสอนให้เด็กเกิดพัฒนาการที่ดี ต้องให้เด็กมีจิตสำนึกในการกระทำของตน ทำให้ผู้อื่นเกิดความเดือดร้อนทั้งร่างกายและจิตใจหรือไม่ หรือว่าพฤติกรรมที่แสดงออกนี้เป็นประโยชน์และไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเกิดความเดือดร้อน และสนับสนุน เกื้อกูล ช่วยเหลือ และสร้างสรรค์ สังคมส่วนรวม

๒.๑.๓ หลักพรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร ๔ คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ได้แก่

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน^{๓๒}

หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมที่ผู้ใหญ่ ผู้ปกครอง พ่อแม่ พี่มีไว้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ให้บุตรมีความพร้อม ที่จะรับฟังคำสั่งสอน คำแนะนำและปฏิบัติตามได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม ด้วยเหตุผล พรหมวิหาร ๔ ประกอบด้วยหลักธรรม ๔ ประการ ได้แก่

๑. เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข ในเรื่องของเมตตาบุคคลที่เป็นบิดามารดา จำเป็นที่จะต้องมี ถ้าหากมารดาบิดามีจิตใจที่เมตตาก็ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจไว้วางใจของบุตร บุตรก็ปฏิบัติตนด้วยความเคารพยกย่อง นับถือในตำราบิดาและเต็มใจที่จะปฏิบัติตามคำอบรมสั่งสอนของมารดาบิดาและผู้ที่ดูแล

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๕/๑๘๔. , ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๒/๒๒๘.

๒. กรุณา คือ ความสงสาร เมื่อเห็นผู้อื่นตกทุกข์ได้ยาก อยากช่วยเหลือเขาให้พ้นทุกข์ในเรื่องของกรณานี้ ถือได้ว่ามีความสำคัญมากต่อการเลี้ยงดูบุตร เพราะเป็นการแสดงออกถึงความห่วงใย คอยเฝ้าดูแลยามลูกเจ็บป่วย คอยเป็นกำลังใจยามลูกผิดหวัง

๓. มุทิตา หมายถึง ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี ในเรื่องนี้ก็มีความสำคัญต่อบิดามารดายินดีเสมอเมื่อลูกได้ดี ประสบความสำเร็จทั้งด้านการศึกษาหรือได้รับสิ่งที่พึงพอใจต่างๆ ถ้าบิดามารดามีความพลอยยินดีต่อบุตร โดยอาจจะให้สิ่งของหรือให้คำชื่นชมเป็นต้น สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงความยินดีที่บิดามารดามีต่อบุตร เขาก็ย่อมจะรู้สึกพอใจ รักใคร่นับถือ ต่อบิดามารดาและหวังที่จะตอบแทนบิดามารดาเหมือนกัน ซึ่งสิ่งนี้ย่อมทำให้สถาบันครอบครัวมีความเข้มแข็งและมีความสุข

๔. อุเบกขา หมายถึง ความวางเฉย เพื่อให้ฝึกฝนเด็กได้รู้จักคิดและรับผิดชอบตนเองได้ คือเมื่อบุตรจะต้องรับผิดชอบตนเอง รู้จักคิดพิจารณาเขาต้องทำ ไม่ใช่พ่อแม่ทำให้หมด บิดามารดาจึงต้องมีความพอดี จะต้องมีการวางตัว โดยปราศจากอคติ วางเฉยโดยไม่แสดงอาการดีใจหรือเสียใจ เมื่อบุตรไม่ประสบความสำเร็จ การวางเฉยที่ปราศจากอคตินี้ ย่อมทำให้บิดามารดามีความยุติธรรมในการอบรมสั่งสอน บุตรก็ย่อมทำตามหน้าที่ของตนและเกิดความเคารพ ยกย่อง เชื่อมั่น ในตัวของบิดามารดา ว่ามีความซื่อตรงและเที่ยงธรรม

หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักการสำคัญในการส่งเสริมบุตรของบิดามารดา เป็นการเลี้ยงดูที่มีความเข้าใจต่อพฤติกรรมของบุตรและครองใจบุตร ในฐานะการเป็นผู้ปกครอง จะต้องปฏิบัติตนในแนวทางจริยธรรมและคุณธรรม เพราะพระพุทธศาสนาได้ตระหนักถึงหลักการปฏิบัติหน้าที่ด้วยการไม่เบียดเบียนแก่ตนและผู้อื่น และการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์พรหมวิหารธรรม จึงถือว่าเป็นหัวใจของการเป็นผู้อบรมส่งเสริมบุตร อีกประการหนึ่งหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อการเลี้ยงดูส่งเสริมบุตร

๒.๑.๔ หลักสังคหัตถ์ ๔

เป็นหลักธรรมสำหรับการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันและการสร้างความรักความผูกพันของหมู่คณะ และของครอบครัว อีกประการหนึ่ง ข้อปฏิบัติโดยใช้หลักธรรมสังคหัตถ์ ๔ ได้แก่^{๓๓}

๑) ทาน คือ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจแบ่งปันต่อกัน เป็นการแบ่งปันความรัก ความสุข และสิ่งที่ดี ต่อกันโดยเฉพาะความเป็นบิดามารดาที่ต้องมีความรัก ความสุข และปัจจัยต่างๆให้บุตร

๒) ปิยวาจา คือ บิดามารดาควรพูดจาด้วยถ้อยคำสุภาพ อ่อนโยนพูดด้วยจิตที่ปรารถนาดี และรู้จักการใช้คำพูด ไม่ใช่คำพูดที่เชือดเฉือนจิตใจของบุตร ใช้คำพูดที่หยาดคาย ดุด่าเสียสติ ที่จะทำให้เกิดการขัดใจกันระหว่างบิดามารดาและบุตร

^{๓๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๔๒. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

๓) อรรถจริยา เป็นการช่วยเหลือ สงเคราะห์เกื้อกูลกันโดยบิดามารดาที่ต้องให้ความช่วยเหลือบุตรที่ยังเล็กไม่สามารถทำกิจกรรมบางอย่างด้วยตนเองได้ จึงเป็นหน้าที่ที่บิดามารดาต้องช่วยในสิ่งที่ถูกที่ควรไม่เป็นโทษต่อตนเองและบุคคลอื่น

๔) สมานัตตดา การปฏิบัติตัวของบิดามารดาให้เหมาะสมกับสถานภาพ บทบาท หน้าที่ ในการเลี้ยงดูอบรมและสั่งสอนบุตร อย่างเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ทำตามความพอใจของตนที่อยากทำ ก็ทำไม่ยากก็ไม่ทำเพราะการดูแลเลี้ยงดูบุตรเป็นหน้าที่ที่บิดามารดาต้องรับผิดชอบ

หลักธรรมสังคหวัตถุ ๔ เป็นเครื่องสงเคราะห์ที่ยึดเหนี่ยวใจกันและกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็น อย่างยิ่งที่บิดามารดาจะนำมาใช้ในการส่งเสริมพัฒนาการบุตรในด้านต่างๆ ประดุจสลักเพลาควบคุม รถที่แล่นไปอยู่ไว้ได้ ฉะนั้น ถ้าธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ ไม่พึงมีไซ้ มารดาหรือบิดาไม่พึงได้ความ นับถือหรือบูชาเพราะเหตุแห่งบุตรก็เพราะเหตุที่บัณฑิตพิจารณา เห็นธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ พวกเขาจึงถึงความยิ่งใหญ่และเป็นที่น่าสรรเสริญ^{๓๔}

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อคคาวเจตีย์ ใกล้เมืองอาฬวี ได้มีหัตถกอุบาสก ชาวเมืองอาฬวี มีบริวารประมาณ ๕๐๐ คนเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามหัตถกอุบาสกว่า สามารถสงเคราะห์บริษัทใหญ่เช่นนี้ ได้อย่างไร หัตถกอุบาสกกราบทูลว่า ได้นำหลักสังคหวัตถุ ๔ ที่พระพุทธองค์แสดงไว้สงเคราะห์บริษัทของตน โดยแยกแยะว่า คนใดควรสงเคราะห์ด้วยทาน ด้วยวาจาอ่อนหวาน ด้วยการประพาสสิ่งที่เป็นประโยชน์ ด้วยการวางตัวเสมอ พระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธดำรัสว่า ถูกแล้วๆ หัตถกะ นี้แลเป็นอุบายที่ท่านสงเคราะห์บริษัทใหญ่ ดูกรหัตถกะ จริงอยู่ ใครๆ ก็ตามที่สงเคราะห์บริษัทใหญ่ ในอดีตกาล ก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ และใครๆ ก็ตามที่จักสงเคราะห์บริษัทในอนาคตกาล ก็ล้วนแต่จักสงเคราะห์ ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล ใครๆ ก็ตามย่อมสงเคราะห์บริษัทใหญ่ในปัจจุบัน ก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วย สังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล^{๓๕}

เห็นได้ว่า หลักสังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักการสำคัญในการส่งเสริมพัฒนาบุตรและในฐานะเป็นหลักการปฏิบัติตนเพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว เป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี และเป็นการแสดงออกถึงการดูแลอบรมสั่งสอนบุตรให้มีความเจริญก้าวหน้า และนำไปปฏิบัติกับส่วนรวมในอนาคตของบุตรเพื่อเป็นการสงเคราะห์สังคมส่วนรวมต่อไป

^{๓๔} อจ.จตุกก. (ไทย) ๑๒/๓๒/๔๒.

^{๓๕} อจ.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑๔/๒๒๒.

๒.๑.๕ ขรവാสธรรม ๔

ขรวาสธรรม เป็นธรรมของขรวาสหรือผู้ครองเรือน บางที่เรียกว่า คฤหัสถ์หรือชาวบ้านธรรมดา เป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานสำหรับทุกคนในครอบครัว^{๓๖} คือ

๑. สัจจะ คือ การมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ซื่อตรงจริงใจต่อกัน จะทำอะไรก็ทำหรือพูดด้วยความซื่อสัตย์สุจริตไม่หลอกลวงคดโกง ทำให้เกิดความไว้วางใจกัน ในทางตรงกันข้ามถ้าบิดามารดาขาดสัจจะ ก็จะทำให้บุตรไม่ไว้วางใจและเกิดการหวาดระแวง เป็นสาเหตุของการที่บุตรไม่เชื่อใจจึงไม่สนใจ ใส่ใจ ในคำสั่งสอนของบิดามารดา

๒. ทมะ คือ บิดามารดาควรรู้จักยับยั้งชั่งใจ ช่มใจของตนเอง รู้จักข่มความไม่พอใจเมื่อเกิดขึ้นระหว่างที่อบรมสั่งสอนบุตร หรือเห็นเหตุการณ์ที่บุตรกระทำอย่างไม่เหมาะสม บิดามารดาต้องรู้จักควบคุมอารมณ์ ระวังความรู้สึกที่ไม่ปรารถนา

๓. ขันติ คือ มีความอดทน ทั้งทางด้านกายและจิตใจ อดทนด้านกาย เช่น อดทนต่อความยากลำบากในการเลี้ยงดูบุตร ส่วนอดทนด้านจิตใจ เช่น อดทนต่ออารมณ์ที่ไม่พึงประสงค์มากระทบในขณะที่อบรมสั่งสอนบุตร

๔. จาคะ คือ มีความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันในครอบครัว โดยเฉพาะบิดามารดาที่ต้องให้ความเมตตา เสียสละความสุขส่วนตัวเมื่อมีบุตรต้องใช้เวลาในการอบรมสั่งสอนและเลี้ยงดูบุตรทั้งกลางวันและกลางคืน

๒.๑.๖ ทิศ ๖

พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับสังคัลบุตรในเรื่องทิศทั้ง ๖ ซึ่งมีสาระสำคัญ ในการปฏิบัติกับสังคมแรกและเป็นสังคมเล็กๆ แต่มีความสำคัญหากบุคคลในแต่ละทิศปฏิบัติตามหน้าที่ ซึ่งมีอยู่ประจำทิศได้สมบูรณ์ ย่อมจะสามารถที่จะอุทิศสังคมใหญ่ ให้เจริญรุ่งเรืองได้ ดังนี้

ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดามารดา จะต้องดูแลและบุตรธิดาของตน มิให้ทำชั่ว แนะนำให้เป็นคนดี ให้การศึกษา ดังนั้น การที่บิดามารดาสามารถเข้าใจและปฏิบัติตามหลักทิศเบื้องหน้า ได้อย่างถูกต้อง ตามที่พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหน้าที่หลักของบิดามารดาที่พึงปฏิบัติต่อบุตร ดังนี้^{๓๗}

๑. ห้ามปรามมิให้ประพฤติชั่ว (ปาปา นิวาเรณฺติ) การประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นอกุศลธรรมที่บุคคลควรเว้น เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนเสียหาย^{๓๘} ทั้งตนเองและผู้อื่น บิดามารดาจะต้องแนะนำสั่งสอนบุตรของตนให้รู้จักอกุศล (ความชั่ว) ในทุกๆ

^{๓๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๓๑๖. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๘-๒๐๖/๑๗๐-๑๗๓ ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

^{๓๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๗๑/๒๖๙ ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

ด้าน ตลอดจนเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความประพฤติก้าวได้ เช่น การคบคนไม่ดี การอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นโทษ การดำรงชีวิตด้วยความประมาท ความเกียจคร้าน ที่เป็นเหตุให้อกุศลเกิดขึ้น บิดามารดาพึงห้ามปรามบุตรไม่ให้มีการฆ่าและเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น การล่วงละเมิดเอาทรัพย์สินของผู้อื่น การประพฤติดิฉินในกาม การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ การเสพสิ่งเสพติดทุกชนิด บิดามารดามีประสบการณ์จึงสามารถที่จะบอกกล่าวตักเตือนบุตรได้

๒. อบรมสั่งสอนให้ประพฤติอยู่ในความดี (กลยาณ นิเวสเนติ) สั่งสอนให้บุตรเป็นคนดีโดยการประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงาม เป็นคุณประโยชน์ จะก่อให้เกิดความสุขความเจริญแก่บุคคลในครอบครัวและสังคมส่วนรวม โดยสอนให้ละเว้นในการทำชั่ว ปลุกฝังให้บุตรมีจิตสำนึกทางด้านคุณธรรม และมีความพึงพอใจ ความภูมิใจในการทำความดี

๓. ส่งเสริมให้มีการศึกษา (สิปปิ สิกฺขาเปณติ) บิดามารดาทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้บุตรได้รับการศึกษาเพื่ออนาคตที่ดี มีวิชาชีพที่เป็นกุศลไม่เป็นบาป ทำให้สามารถดูแลตนเองได้ และส่งเสริมให้บุตรมีความรู้ความสามารถในการเอาตัวรอดจากสิ่งที่ไม่ดี สิ่งชั่วร้ายโดยให้บุตรได้มีปัญญาในการคิดไตร่ตรองในการกระทำต่างๆ

๔. เป็นธุระให้บุตรเมื่อจะมีคู่ครอง (ปฏฺฐาเปณ ทาเรน สยโณเชนติ) เมื่อบุตรเติบโตเป็นผู้ใหญ่สมควรมีครอบครัว บิดามารดามีหน้าที่อีกประการคือต้องเอาใจใส่ดูแลให้บุตรมีครอบครัว โดยเริ่มจากการให้คำแนะนำในการเลือกคู่ครอง ให้คำปรึกษาในฐานะที่บิดามารดามีประสบการณ์มาก่อน สามารถให้คำแนะนำที่ดีแก่บุตรได้ และมีบทบาทในการเลือกสรรคนที่ดีเพื่อที่จะมาเป็นบุตรเขยหรือสะใภ้ โดยคำนึงถึงความผาสุกในครอบครัวของบุตร แม้แต่บุตรที่มีอิสระในการเลือกคู่ครอง บิดามารดายังต้องคอยให้คำแนะนำบุตรให้รู้จักเลือกคนที่ดี

๕. มอบทรัพย์สินสมบัติให้ตามโอกาสสมควร (สมเย ทายซุํ นิยยาเทนติ) บิดามารดาเลี้ยงดูบุตรในปัจจุบันต้องใช้เงินทองในการซื้อปัจจัยสี่ ที่มีความจำเป็นและสำคัญในการเลี้ยงดูบุตรที่ยังเล็กและให้การศึกษาในโรงเรียนก็มีความจำเป็นที่จะต้องมียศทรัพย์พอสมควร แต่พอบุตรได้โตและมีวัยอันสมควรที่สามารถจะดูแลมรดกของตระกูล บิดามารดาจะต้องแบ่งปันให้แก่บุตรเพื่อนำไปเป็นฐานสำหรับการสร้างเนื้อสร้างตัว สร้างครอบครัวต่อไป

ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครู อาจารย์ จะต้องแนะนำศิษย์ด้วยดี ไม่ปิดบังอำพราง ยกย่องในหมู่คณะ เป็นที่พึ่งของศิษย์ได้ เป็นต้น เมื่อศิษย์ได้รับการอนุเคราะห์จากครู อาจารย์แล้วพึงตอบแทนท่านด้วยการรับใช้ท่าน เชื่อฟังท่าน เคารพท่าน และตั้งใจศึกษา

ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยาและสามี จะต้องปฏิบัติต่อกันดังนี้ ภรรยาจะต้องจัดงานบ้านด้วยดี สงเคราะห์ญาติของสามี ซื่อสัตย์ต่อสามี รักษาทรัพย์ที่สามีด้วยดี เป็นต้น และสามีควรปฏิบัติต่อภรรยาด้วยการยกย่อง ไม่ดูหมิ่น ไม่นอกใจ ให้เครื่องแต่งตัวแก่ภรรยา

ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรหรือเพื่อนที่จะปฏิบัติต่อกันดังนี้ เช่น ด้วยการกล่าวถ้อยคำไพเราะ ช่วยทำธุระงานของเพื่อน วางตนเสมอดันเสมอปลายต่อเพื่อน เป็นต้น และเพื่อนควรกระทำตอบ เช่น ดูแลและเพื่อนที่ประมาทแล้ว รักษาทรัพย์ของเพื่อนที่ประมาทแล้ว เป็นที่พึ่งของกันและกันได้ ไม่ทิ้งเพื่อนในยามวิบัติ และนับถือวงศ์ตระกูลของเพื่อน

ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนงาน คนรับใช้ หรือผู้ใต้บังคับบัญชา จะต้องปฏิบัติต่อนายจ้างหรือเจ้านาย คือ ลูกทำงานก่อนนายเลิกทีหลังนาย ถือเอาเฉพาะของที่นายให้ ทำงานให้ดียิ่งขึ้น ยกย่องนาย เป็นต้น และนายควรจะดูแลคนงานด้วย การจัดงานให้เหมาะสมกับกำลัง ให้อาหารหรือรางวัล พยาบาลในคราวเจ็บป่วย ให้พักผ่อนตามสมควร เป็นต้น

ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณะ นักบวช ผู้ทรงคุณธรรมอันสูง ควรอนุเคราะห์แก่คฤหัสถ์ เช่น ห้ามไม่ให้ทำชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม อธิบายข้อความให้แจ่มชัด และบอกทางสวรรค์ให้คฤหัสถ์ เมื่อได้รับการอนุเคราะห์ควรตอบแทนด้วยการจะพูด จะทำ จะคิด ต้องประกอบด้วยความเมตตา การต้อนรับด้วยดี และการให้ทานด้วยปัจจัยสี่^{๓๙}

๒.๒ บทบาทบิดามารดาในพระพุทธศาสนา

บิดามารดามีความเกี่ยวข้องกับบุตรตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิและเจริญเติบโตในครรภ์ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตบุตรมากที่สุดเมื่ออยู่ในครรภ์คือมารดา เพราะบุตรได้อาศัยครรภ์ของมารดาสำหรับการเจริญเติบโตจนครบกำหนดคลอดออกมา ส่วนผู้เป็นบิดา ในฐานะเป็นผู้ให้กำหนดบุตรร่วมกับมารดา เมื่อตอนที่มารดาตั้งครรภ์ฝ่ายบิดาก็เป็นผู้ที่มีความสำคัญในการดูแลมารดาที่ขณะตั้งครรภ์ตลอดจนรับภาระในด้านต่างๆแทนมารดาด้วย จึงนับว่าทั้งบิดาและมารดาได้ทำหน้าที่สำคัญต่อบุตรตั้งแต่ยังไม่ได้คลอด ต่อมาเมื่อบุตรคลอดออกมาและดำรงชีวิตอยู่เช่นกับบุคคลทั่วไป หน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตร ก็เพิ่มขยายขอบเขตมากขึ้นตามลำดับ พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหน้าที่หลักของบิดามารดาที่พึงปฏิบัติต่อบุตร

บิดามารดาเป็นบุคคลสำคัญในครอบครัว ผู้ที่จะมีฐานะเป็นบิดามารดาได้ จะต้องมิบุตรที่เกิดจากเลือดเนื้อเชื้อไขของตน เมื่อสามีภรรยา มิบุตรแล้วหน้าที่ของบิดามารดาเริ่มต้นขึ้น บิดามารดาจึงมีความสำคัญต่อบุตรเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงฐานะและความสำคัญของบิดามารดาไว้ คือ

- ความหมายของบิดามารดา พระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายว่า มาดาบิดา โดยใช้คำว่า มารดามาก่อนคำว่าบิดา เนื่องจากตั้งแต่แรกเกิดของคนและสัตว์ บุตรได้ใกล้ชิดมารดา

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐-๑๙๙/๒๔๔-๒๔๒.

มากกว่าบิดา ทารกจึงเรียกมารดาหรือแม่ก่อนบิดา และคำว่า แม่ เรียกง่ายกว่าคำว่า พ่อ^{๔๐} ความหมายของบิดามารดา ดังนี้ คำว่า มารดา ภาษาบาลีใช้คำว่า มาตา หรือ มาตุ แปลว่า ผู้รักบุตร^{๔๑} มีวิเคราะห์ศัพท์ว่า ปุตฺต มาเนตฺติ มาตา ผู้ใดย่อมรักบุตร ผู้นั้นชื่อว่า มารดา ส่วนคำว่า บิดา ภาษาบาลีใช้คำว่า ปิตา หรือ ปิตุ แปลว่า ผู้เลี้ยงบุตรโดยธรรม^{๔๒} มีวิเคราะห์ศัพท์ว่า ปุตฺต วา ปาตฺติ ปิตา ผู้ใดย่อมเลี้ยงบุตร ผู้นั้นชื่อว่า บิดา และมีคำที่เรียกอีกอย่างหนึ่งคือ ชนกชนนี ชนก หมายถึง ชายผู้ให้กำเนิด ชนนี หมายถึง หญิงผู้ให้กำเนิด ผู้ให้กำเนิดบุตรเพียงอย่างเดียวแต่ไม่ได้เลี้ยงดู ผู้นั้นได้ชื่อว่า ชนกชนนี ผู้ใดได้ให้กำเนิดแต่เลี้ยงดูเหมือนบุตรของตน ผู้นั้นเรียกว่า บิดามารดา ส่วนผู้ใดทั้งให้กำเนิดบุตร และเลี้ยงดูเขาให้เจริญเติบโตทั้งทางร่างกายและจิตใจ ผู้นั้นเรียกว่าเป็นทั้ง ชนกชนนี และบิดามารดา

- ฐานะของบิดามารดา บิดามารดาเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติมากมาย มีคุณูปการต่อบุตรธิดาเหลือคณานับ ฐานะของบิดามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียบุคคลของบุตร ในพรหมสูตร^{๔๓} พระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิดามารดาไว้ ๔ ประการ ได้แก่

๑. เป็นพระพรหมของบุตร มารดาบิดาชื่อว่า พรหม เพราะมีพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

๒. เป็นครูคนแรกของบุตร ชื่อว่า บุรพาจารย์ เพราะสอนลูกให้เรียนรู้การนั่ง การยืน การเดิน การนอน การเคี้ยว การกิน รวมทั้งสอนให้รู้จักพูด และรู้จักอะไรควรอะไรไม่ควร

๓. เป็นเทวดาองค์แรกของบุตร เพราะเป็นดุจเทพผู้มีพรหมวิหารธรรม ไม่คำนึงความผิดที่บุตรทำไป พร้อมทั้งจะให้ภัย มุ่งหวังแต่ความเจริญแก่บุตร นำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขมาแก่บุตร

๔. เป็นอาหุไนยบุคคล เพราะ เป็นผู้ควรแก่ปฏิการคุณที่บุตรพึงทำตอบแทน เช่น การปรนนิบัติทานด้วยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม

ว่าด้วยสกุลที่มีพรหม^{๔๔} เพราะมารดาบิดามีอุปการะมากบำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตร

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา

ท่านเรียกว่าพรหม บุรพาจารย์

^{๔๐} พุทธทาสภิกขุ, พระคุณของแม่ คือสันติภาพของโลก, (กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๒.

^{๔๑} ป.หลวงสมบุรณ์, พันตรี, พจนานุกรม มคอ – ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๗๒.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๒.

^{๔๓} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๑/๑๑๑-๑๑๒, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๓๗๙-๓๘๔.

^{๔๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

และอาหุไนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย

เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนมัสการ

และสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน

การอบกลืน การให้อาบน้ำ และการชำระเท้า

ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี^{๔๕} ได้กล่าวถึงฐานะของบิดามารดาที่เป็น บุพพการี ของบุตรเพราะได้ทำอุปการคุณแก่บุตรมาก่อน บิดามารดาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการอบรมเลี้ยงดู ส่งเสริมบุตร และยังมีบทบาทที่สำคัญอีกประการ คือ การถ่ายทอดความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยม และแบบแผน พฤติกรรมต่างๆ ซึ่งการอบรมเลี้ยงดูดังกล่าวมีผลต่อพฤติกรรมและจิตใจของบุตร^{๔๖} การที่บุตรได้รับการอบรมเลี้ยงดู สั่งสอนและส่งเสริมสิ่งที่ดีจากบิดามารดา จะทำให้เขาเป็นคนดีของสังคม ของประเทศชาติ และมีความสุขประสบผลสำเร็จในชีวิต หากบิดามารดาไม่ทำหน้าที่ อบรมเลี้ยงดู สั่งสอน และส่งเสริมในสิ่งที่ถูกต้องที่ควร ปล่อยปละละเลยก็จะทำให้เกิดปัญหาต่างๆ กับตัวบุตรได้^{๔๗} การอบรมสั่งสอนบุตรเป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องควบคู่กับการเลี้ยงดูทางกายอิทธิพลของการสั่งสอนของบิดามารดามีส่วนสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุตร ผู้ใดสามารถอบรมสั่งสอนบุตรให้เป็นคนดีได้จึงควรค่าแก่การยกย่องว่าเป็นบิดามารดาที่สมบูรณ์แบบ การอบรมสั่งสอนทางด้านจิตวิญญาณเป็นสิ่งมีค่ายิ่งสำหรับชีวิต ท่านพุทธทาสภิกขุ^{๔๘} กล่าวว่า การเป็นบิดามารดาเป็นได้ ๒ ความหมาย กล่าวคือ บิดามารดาทางฝ่ายกาย คือการได้ให้การกำเนิดและเลี้ยงดูด้านร่างกายให้เจริญเติบโต และการเป็นบิดามารดาทางฝ่ายจิตวิญญาณ ได้แก่การอบรมสั่งสอนให้มีศีลธรรมดี สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข และให้มีโลกุตระธรรมดี ได้แก่ สามารถชักนำให้อยู่เหนือโลก ด้วยการรู้เท่าทันต่อธรรมดาของโลก จนจิตไม่เป็นทุกข์ การที่บิดามารดาสอนบุตรของตนให้เป็นคนดี มีสัมมาทิฐิในการดำเนินชีวิต เชื่อว่าได้ทำหน้าที่อย่างดีย่อม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการสอนที่ยอดเยี่ยม ได้แก่สามารถแนะนำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองให้เป็นคนสมบูรณ์ได้ เรียกว่า “อนุสาสนีปาฏิหาริย์” เป็นปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์ใดๆ จึงกล่าวได้ว่า บิดามารดาที่มีฐานะที่เป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาล และอยู่ในฐานะที่บุตรทุกคนจะต้องตระหนักในคุณูปการ ด้วยการกระทำตอบแทนตามหน้าที่ของตน ฐานะของบิดา

^{๔๕} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑/๖๔.

^{๔๖} งามตา วรินทร์านนท์, **ลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรมศาสตร์ของบิดามารดาที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูบุตร**, (สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๔.

^{๔๗} ศิริรัตน์ แอดสกุล, **ครอบครัว:สาระน่ารู้**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖๗.

^{๔๘} พุทธทาสภิกขุ, **พ่อแม่สมบูรณ์แบบ**, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕-๑๙.

มารดาจึงเป็นฐานะที่สูงส่งสำหรับบุตรธิดา^{๔๙} และได้มีการกำหนดบทบาทของบิดามารดาในบทนี้ไว้ดังนี้

๒.๒.๑ เป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตร

บิดามารดาจะต้องมีคุณสมบัติที่ดี คือ มีคุณความดีที่เพียบพร้อม มีการประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี พระพุทธศาสนาจึงได้กล่าวถึงฐานะของบิดามารดาว่าเป็นบุคคลที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาล เพราะบิดามารดาเป็นผู้ให้ทั้งชีวิตและประสบการณ์ตลอดจนถึงการอบรมพร่ำสอนบุตรของตน บิดามารดาจึงมีฐานะเป็นผู้สร้างบุตรเกิดขึ้นมา เป็นผู้รักษาให้บุตรมีชีวิตอยู่รอดปลอดภัย และเป็นผู้พัฒนาให้บุตรมีความสมบูรณ์ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ หน้าที่ของบิดามารดาที่สำคัญคือ การอบรมสั่งสอนให้บุตรเป็นคนดี รู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน บิดามารดาจึงต้องแนะนำอบรมบุตรของตนให้สามารถประพฤติตนเป็นคนดีของครอบครัวและของสังคมได้ ทั้งนี้ บิดามารดาจะต้องมีคุณสมบัติในการสั่งสอนบุตร ได้แก่ บิดามารดาจะต้องทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตร เพราะผู้ที่สั่งสอนผู้อื่นได้ดีจะต้องอบรมตนเองพัฒนาดตนเองให้เป็นแบบอย่างที่ดีก่อน จึงจะได้รับการยอมรับและไม่ถูกติเตียน^{๕๐} ดังคำกล่าว “ตัวอย่างที่ดี ดีกว่าคำสอน” การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงทำเป็นแบบอย่างแก่บุคคลอื่น ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในปฎิรูปสูตรที่ ๔^{๕๑} ว่า “พระพุทธเจ้ามีปรกติอนุเคราะห์ด้วยจิตอันเกื้อกูล ทรงพร่ำสอนผู้อื่นด้วยสิ่งใด ตถาคตมีจิตหลุดพ้นจากความยินดียินร้ายในสิ่งนั้นแล้ว” ดังนั้น บิดามารดาจะต้องมีตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรหลานของตน บุคคลภายในครอบครัว อันเป็นบุตรธิดาเป็นต้น ก็พึงได้รับการซึมซับเอาแบบอย่างพฤติกรรมอันดีงามจากบิดามารดามาปฏิบัติ ย่อมเจริญรอยตามคุณงามความดีของบิดามารดา พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบความเจริญของต้นไม้ที่ต้องอาศัยป่าใหญ่แล้วเติบโต กับความเจริญในทางธรรมของคนในครอบครัวที่ต้องอาศัยแบบอย่างจากบิดามารดา ดังปรากฏในปัพพตสูตร^{๕๒} ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ไม้แก่นขนาดใหญ่อาศัยขุนเขาหิมวันต์ ย่อมงอกงามด้วยความเจริญ ๓ ประการ ๓ ประการเป็นไฉน คือ เจริญด้วยกิ่ง ใบ แก่ และใบอ่อน ๑ เจริญด้วยเปลือก และกะเทาะ ๑ เจริญด้วยกะพี้และแก่น ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ไม้แก่นขนาดใหญ่อาศัยขุนเขาหิมวันต์ ย่อมงอกงามด้วยความเจริญ ๓ ประการนี้ ฉันทิดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทันนั้นเหมือนกัน คนภายในอาศัยพ่อแม่เรือนผู้มีศรัทธา ย่อมเจริญด้วยธรรมอันเป็นเหตุเจริญ ๓ ประการ ๓ ประการเป็นไฉน คือ เจริญด้วยศรัทธา ๑ เจริญด้วยศีล ๑ เจริญด้วย

^{๔๙} พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๕๔), หน้า ๒๖.

^{๕๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๐. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

^{๕๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๕๗/๑๕๘. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

^{๕๒} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๘๘/๑๗๐. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

ปัญญา ๑ ดุริยภิกขุทั้งหลาย คนภายในอาศัยพ่อแม่บ้านแม่เรือนผู้มีศรัทธา ย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุ เจริญ ๓ ประการนี้แล และพระพุทธรูปเป็นแบบอย่างที่ดี โดยฝึกฝนอบรมพระองค์เองจนเป็นพุทธะ คือผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน พระพุทธรูปทรงให้พระสาวกตระหนักถึงการเป็นแบบอย่างที่ดี มีคุณสมบัติที่จะอบรมสั่งสอนเสียก่อน ถึงจะไปพร่ำสอนผู้อื่น เมื่อมีความรู้ดี มีความประพฤติที่ดีแล้ว ก็จะสามารถที่จะไปอบรมสั่งสอนทำให้ผู้อื่นเกิดการยอมรับในความสามารถ ในความดี

ดังนั้นบิดามารดา และผู้ใหญ่ที่มีความเกี่ยวข้องในการอบรม สั่งสอนเลี้ยงดูเด็ก จึงต้องปฏิบัติตนให้มีความรู้ ความประพฤติที่ดีงาม มีคุณธรรม ประกอบแต่กุศลกรรม ด้วยมีกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต หลีกเว้นจากบาปอกุศล จนสามารถเป็นแบบอย่างทางคุณธรรมจริยธรรมแก่บุตรได้ บุตรที่เติบโตมากับครอบครัวที่มีบิดามารดาเป็นแบบอย่างทางธรรม ย่อมจะซึมซับรับเอาลักษณะที่ดีงามจากบิดามารดามาปฏิบัติ แม้จะไม่ได้กล่าวคำสอนก็ตาม

การกระทำเป็นตัวอย่าง เป็นวิธีสอนที่ดีที่สุดโดยเฉพาะในทางจริยธรรม เป็นการสอนโดยการสาธิตให้เห็นเป็นรูปธรรม ไม่ใช่กล่าวสอนเป็นแค่ลมปาก เด็กจะเข้าใจต้องใช้เวลาและย้ำพูดย้ำทำอยู่บ่อยๆ บางครั้งเด็กจะเบื่อและรำคาญการสอนจึงไม่ได้ผล แต่การทำให้เป็นแบบอย่างทำให้เด็กได้เห็นได้รับทั้งทางตรงและทางอ้อม จึงเป็นวิธีที่ดีอีกวิธีหนึ่ง

๒.๒.๒ ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่บุตร

คุณธรรมจริยธรรมมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ การอบรมสั่งสอนบุตรจะต้องไม่ละเลยการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาบุคคลให้เป็นคนดี การอบรมเลี้ยงดูบุตรให้เป็นคนดีเป็นสิ่งสำคัญที่สุด บิดามารดาไม่ควรมุ่งเน้นเพียงเพื่อให้บุตรมีร่างกายเจริญเติบโตและเป็นคนที่มีฉลาดเท่านั้น เพราะคนที่ฉลาดแต่มีจิตใจที่ชั่วร้ายเป็นอันตรายต่อผู้อื่นและตนเอง^{๕๓} การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่บุตรจึงเป็นรากฐานสำคัญของชีวิต เมื่อบุคคลมีคุณธรรมจริยธรรมเพียบพร้อม ย่อมกระทำในสิ่งที่เป็ประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา จะต้องปลูกฝังให้เด็กได้เกิดการพัฒนาตนเองทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา

สังคมไทยในอดีตมีการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่บุตรตั้งแต่ยังเล็ก นับตั้งแต่ทารกยังอยู่ในครรภ์ของมารดา มารดาจะต้องดูแลตัวเองมากขึ้น นิยมไปวัด ไหว้พระทำบุญ ทำจิตใจให้แจ่มใส เบิกบาน คิดแต่สิ่งที่ดีเป็นบุญเป็นกุศล และยังมีความเชื่อที่เป็นสิ่งที่ดีในบางพื้นที่ว่าเมื่อตั้งครรภ์ สามิภรรยาจะต้องงดเว้นจากการทำบาป เช่น งดเว้นจากการล่าและฆ่าสัตว์ ทรมานสัตว์ นำสัตว์มาเล่นเพื่อความสนุกสนาน เช่น นำไก่มาชน ด้วยหวังจะให้บุตรได้ซึมซับเอาคุณธรรมความดีที่บิดามารดาได้

^{๕๓} รวี ภาวิไล, ความสุขในโลก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔.

กระทำ เพื่อที่บุตรจะได้เกิดมาเป็นคนที่มั่งใจที่ต้งาม และเมื่อบุตรเกิดมามีวัฒนธรรมประเพณีที่ได้แสดงถึงการให้ความสำคัญที่ผู้ใหญ่มีต่อเด็ก เช่น ประเพณีการทำขวัญวันเกิด พิธีโกนผม การตั้งชื่อให้เป็นมงคล วิธีเหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่ผู้ใหญ่ส่งเสริมให้บุตรมีความผูกพันกับคุณธรรมจริยธรรม

การปลูกฝังให้เด็กมีคุณธรรมจริยธรรมประจำจิตใจ มีทัศนคติที่ถูกต้องตามหลักคุณธรรม และเห็นความสำคัญของคุณค่าทางด้านจิตใจ บิดามารดาพึงให้การสงเคราะห์บุตรของตนอย่างถูกต้องตามหลักการสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาทั้ง ๒ ด้าน คือ^{๕๔}

๑) อามิสสงเคราะห์ การสงเคราะห์ด้วยอามิส ได้แก่ วัตถุสิ่งของ อันเป็นการเลี้ยงดูทางกายให้เจริญเติบโต มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง มอบวัตถุสิ่งของให้ตามความจำเป็น มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม

๒) ธรรมสงเคราะห์ การสงเคราะห์ด้วยธรรม ได้แก่ การให้ธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงทางใจ ด้วยการปลูกฝังให้เด็กมีคุณธรรมจริยธรรม มั่งใจที่ต้งาม และปฏิบัติต่อกับผู้อื่นด้วยธรรม

ในการสงเคราะห์ทั้งสองประการนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า การสงเคราะห์ด้วยธรรมเป็นสิ่งที่ประเสริฐยิ่ง^{๕๕} บิดามารดาสามารถที่จะเลี้ยงดูบุตรให้มีความสมบูรณ์เพียบพร้อมด้วยวัตถุสิ่งของให้มีความสะดวกสบายทางกายได้ไม่ยากนัก แม้จะให้ผู้อื่นทำหน้าที่ยังสามารถทำได้ แต่การสงเคราะห์ด้วยธรรมเป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ถ้งเหมือนการสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ เพราะบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่อง และมีอาจจะให้ผู้ใดทำหน้าที่แทนบิดามารดาได้ แม้บุคคลอื่นจะอบรมสั่งสอนด้วยดี แต่ถ้าขาดความอบอุ่นสายสัมพันธ์จากบิดามารดาจะทำให้เด็กขาดคุณค่าความสัมพันธ์ทางสายเลือด ซึ่งไม่อาจจะมาทดแทนความรักความอบอุ่นที่ได้รับจากบิดามารดาได้ ดังนั้น การอบรมเลี้ยงดูที่สูงที่สุด คือ การสงเคราะห์ให้บุตรได้เป็นคนดี มีคุณธรรมจริยธรรมสามารถดำรงตนอยู่ได้ด้วยธรรม และการได้รับการปลูกฝังคุณลักษณะทางธรรมจากบิดามารดาอย่างสมบูรณ์ ย่อมจะดำเนินชีวิตด้วยความสุข

๒.๒.๓ ส่งเสริมการศึกษาแก่บุตร

บิดามารดาถือว่าเป็นครูคนแรกของบุตรเพราะสอนให้บุตรได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ก่อนใคร และยังเรียกว่าเป็น “ผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร” เพราะบุตรได้พบกับบิดามารดา ก่อนใครอื่น บิดามารดาจึงเป็นตัวแทนของชายหญิงทั้งโลกที่บุตรได้เรียนรู้ อีกทั้งพฤติกรรมที่แสดงให้บุตรเห็น เป็นการปลูกฝังพฤติกรรมดังกล่าวทั้งทางตรงและทางอ้อม^{๕๖} นอกจากบิดามารดาจะสอนให้บุตรได้ศึกษาเรียนรู้ศิลปะวิชาและสิ่งต่างๆ ที่จำเป็นภายนอกบ้าน ได้แก่ โรงเรียน หรือการศึกษาในระบบโรงเรียนเพื่อส่งเสริม

^{๕๔} อก.ทสก. (ไทย) ๒๐/๓๙๓/๑๑๕. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

^{๕๕} อก.ทสก. (ไทย) ๒๐/๓๙๓/๑๐๓. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ความสุขของครอบครัว คือสันติสุขของสังคม, หน้า ๑๔-๑๕.

ให้เขามีความรู้ มีทักษะในการดำเนินชีวิตที่ดี สามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวและครอบครัวได้ ซึ่งศิลปะวิทยาการมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่และความมั่นคงของชีวิต หากบุตรไม่มีวิชาความรู้หรือทักษะความสามารถอย่างใดอย่างหนึ่งสำหรับการดำเนินชีวิต ก็จะเป็นผู้ไร้ความสามารถ ไม่อาจมีความสุขในการดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข ดังนั้น บิดามารดาจึงต้องให้การศึกษาแก่บุตรของตน เพื่อให้เขาเติบโตมาด้วยความรู้ความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้

๒.๒.๔ ส่งเสริมสุขภาพกายสุขภาพใจแก่บุตร

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหน้าที่ของครอบครัวที่จะต้องให้การเลี้ยงดูบุตรหลานของตนเองให้เติบโตเป็นคนที่มีคุณภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ บิดามารดาจึงต้องให้การเลี้ยงดูตามแนวของพระพุทธศาสนาที่ได้ให้ความสำคัญเฉพาะแต่การเติบโตทางกายเท่านั้น แต่เน้นการเจริญเติบโตในด้านต่างๆพร้อมๆกัน เด็กจะเจริญเติบโตได้ต้องอาศัยอาหารเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง ดังนั้น อาหารที่หล่อเลี้ยงเด็กให้เจริญเติบโตในด้านต่างๆ นั้นมีหลายประการ ดังปรากฏในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า อาหาร ๔ ประการ ได้แก่^{๕๗}

๑) กวฬิงการาหาร อาหารคือวัตถุคำข้าว ได้แก่ อาหารคาวหวานทั่วไป ที่มีประโยชน์ต่อการเจริญเติบโตของเด็ก บิดามารดาจะต้องให้การเลี้ยงดูด้วยอาหารที่ดีมีประโยชน์มีคุณค่าทางโภชนาการ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นต่อร่างกายของเด็ก

๒) ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ ได้แก่ การได้รับสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ของเด็ก ที่บิดามารดาจะต้องจัดสภาพแวดล้อมที่ดีให้เด็กได้รับสัมผัส อันเป็นส่วนในการพัฒนาเด็กอีกทั้งการได้รับสัมผัสใกล้ชิดจากบิดามารดาจะเป็นอาหารสำคัญที่ทำให้เด็กได้รับความอบอุ่นทางด้านจิตใจ

๓) มโนสัญเจตนาหาร อาหารทางใจ อันได้แก่ความรู้สึกลึกซึ้งทางด้านจิตใจ หรือเจตนา ซึ่งเป็นอาหารทางใจที่สำคัญ เป็นพื้นฐานของการแสดงพฤติกรรมหรือการกระทำของเด็ก เมื่อเด็กมีอาหารทางใจที่ดีงาม มีคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐาน ก็จะมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ได้

๔) วิญญานาหาร อาหารคือ วิญญาณ ได้แก่อาหารที่เกิดจากการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อบุคคลได้รับรู้สิ่งใดแล้ว ก่อให้เกิดการนึกคิดปรุงแต่ง เรียกว่า เกิดรูป นาม ขึ้นมา บิดามารดาจะต้องให้ความสำคัญต่อการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ของเด็ก ด้วยการจัดสภาพแวดล้อมทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ที่ดีงามให้เด็กได้รับรู้ อันจะก่อให้เกิดการรับรู้ที่ปลอดภัย และสร้างสรรค์ต่อเด็ก

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๖/๓๓๕. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

อาหารทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงทั้งด้านกาย ด้านอารมณ์ความรู้สึก และด้านจิตใจ การที่จะเลี้ยงดูให้เด็กมีพัฒนาการที่สมบูรณ์ทุกด้านนั้นครอบครัวพึงให้ความสำคัญต่ออาหาร ๔ ประการนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหารทางจิตใจ

๒.๒.๕ ให้การอบรมเลี้ยงดูตามวัย

การอบรมเลี้ยงดูบุตร เป็นหน้าที่ของบิดามารดาประการแรกที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาทางกายและทางจิตใจของเด็ก การอบรมสั่งสอนบุตรจะต้องกระทำตั้งแต่ยังเล็ก เพราะโดยธรรมชาติของเด็กเมื่อสามารถรับรู้สิ่งต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจได้สมบูรณ์แล้ว ย่อมแสวงหาอารมณ์ต่างๆ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่ตนเองได้ประสบโดยไม่อาจแยกแยะถูกผิดได้^{๕๘} การอบรมของบิดามารดาจึงมีความสำคัญต่อพัฒนาการต่างๆ ของบุตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางธรรมที่ควรปลูกฝังให้กับบุตรตั้งแต่แรกเกิดจนเติบโตใหญ่ เมื่อบุตรได้รับการสั่งสมลักษณะที่ดีงามตั้งแต่เล็ก จะส่งผลให้มีพฤติกรรมที่ดีงาม จนสามารถปฏิบัติในวิถีชีวิตประจำวันได้เป็นปกติ บุตรย่อมเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพของสังคม ของประเทศชาติ การปลูกฝังและส่งเสริมทางธรรมให้กับบุตรตั้งแต่ยังเล็ก ดังตัวอย่างในโพธิราชกุมารสูตร^{๕๙} ว่า พระมารดาของพระโพธิราชกุมาร ได้นำพระโอรสปฏิญาณตนนับถือพระรัตนตรัย ตั้งแต่พระกุมารอยู่ในพระครรภ์ พอประสูติแล้วยังนำพระกุมารไปปฏิญาณตนนับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง พระโพธิราชกุมารจึงได้เป็นผู้เข้าถึงพระรัตนตรัยตั้งแต่เล็ก และพระภิกษุเถระ^{๖๐} ที่บิดามารดาปรารถนาจะให้บุตรได้มีความเจริญทางธรรม จึงได้นำบุตรชายมาบรรพชาเป็นสามเณร จนได้บรรลุปะนาโมบรรพชาเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา และยังได้กล่าวถึงเรื่องราวที่พระพุทธองค์ทรงมอบมรดกให้กับพระราหุลกุมาร^{๖๑} ด้วยการนำเข้าบรรพชาเป็นสามเณร เนื่องจากพระกุมารได้รับคำแนะนำจากพระนางพิมพาให้ไปขอทรัพย์มรดกจากพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นพระบิดาของพระกุมาร แต่พระพุทธองค์ทรงมอบทรัพย์อันประเสริฐที่สุดให้ คือ ทรัพย์ทางธรรมโดยการให้บรรพชาเป็นสามเณร จนได้บรรลุปะนาโมบรรพชาเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

บิดามารดาต้องมีความฉลาดรู้วิธีและอุบายในการอบรมสั่งสอน ความฉลาดรู้วิธีทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า โภคส คือความรู้ ๓ ประการ คือ

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๓๔๒. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

^{๕๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๒๓/๓๕๗. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

^{๖๐} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๖๓/๒๘๘. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

^{๖๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๘/๑๓๕ ฉบับหลวง ๒๕๒๕.

๑) อายโกศล ฉลาดรู้ในทางเจริญ และเหตุแห่งความเจริญ ได้แก่ การรู้จักสิ่งที่ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิตของบุตร รู้จักแนะนำแนวทางที่เจริญให้บุตรได้ปฏิบัติ และแสวงหาสิ่งที่ดีงามแก่ชีวิตบุตร เพื่อที่บุตรจะได้ปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม

๒) อปายโกศล ฉลาดรู้ในทางเสื่อม และสาเหตุของความเสื่อม ได้แก่ ได้รู้จักว่าสิ่งใดเป็นความเสื่อมเสีย เป็นบาปอกุศล ที่จะทำให้ชีวิตตกต่ำ แนะนำให้บุตรรู้จักการหลีกเลี่ยงจากความเสื่อมนั้นๆ

๓) อุบายโกศล ฉลาดรู้ในวิธีการ ได้แก่วิธีการสำหรับสร้างสรรค์ความเจริญ และวิธีป้องกันความเสื่อม ซึ่งเป็นวิธีที่มีความสำคัญในการอบรมสั่งสอนให้บุตรสามารถสร้างสรรค์พัฒนาความดีงามให้เกิดขึ้น และสามารถป้องกันไม่ให้ความเสื่อมเกิดขึ้นกับชีวิต บิดามารดาจึงจะประสบผลสำเร็จในการอบรมสั่งสอนบุตร

การอบรมสั่งสอนบุตรเพื่อให้เกิดพัฒนาที่ตัวเด็กเป็นศูนย์กลางอบรมสั่งสอนบุตรเพื่อให้เกิดการพัฒนาชีวิตตนเอง สามารถดำรงชีวิตตนได้อย่างถูกต้อง (อตตสมมาปณิธิ)^{๒๒} ด้วยการประพฤติตนตามแนววิถีแห่งธรรม จนพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์ในชีวิต ได้แก่ ความสมบูรณ์ทางด้านกายภาพ คือ การมีความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพดี เบิกบานแจ่มใส และด้านจิตใจ คือการมีคุณธรรมความดีประจำจิตใจ ซึ่งเป็นความสุขที่ถาวรแท้จริงของชีวิต บิดามารดาต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ และพฤติกรรมของบุตร รู้จักจัดสรรให้บุตรได้อาศัยอยู่ในที่มีสิ่งแวดล้อมที่ดีงาม (ปฏีรูปเทสวาโส)^{๒๓} อบรมสั่งสอนให้บุตรรู้จักเลือกที่จะอยู่กับสภาพแวดล้อมที่ดีงามเพื่อส่งผลต่อพฤติกรรมและจิตใจของบุตร บุคคลก็เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมที่สำคัญและมีอิทธิพลต่อการพัฒนาชีวิต พระพุทธศาสนาเรียกบุคคลที่ส่งเสริมการพัฒนาชีวิตว่าเป็น “กัลยาณมิตร”

ดังนั้นบิดามารดาจึงมีบทบาทที่สำคัญในการอบรมสั่งสอนให้บุตรมีพฤติกรรมที่เหมาะสม มีจิตใจที่ดีงามและเบิกบาน บิดามารดาจึงควรประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรใช้การกระทำในการอบรมสั่งสอน เป็นผู้ที่ให้การศึกษาเอาใจใส่ดูแลตอบสนองความต้องการของบุตรทั้งทางกายและจิตใจ อบรมสั่งสอนปลูกฝังบุตรให้เป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรม เป็นบุคคลที่มีคุณภาพ สังคมต้องการ เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติในอนาคตต่อไป

^{๒๒} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๓๗. ฉบับหลวง ๒๕๒๕

^{๒๓} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๓๗. ฉบับหลวง ๒๕๒๕.